

КРИМСЬКИЙ ХАНАТ І ПРОБЛЕМА МІЖНАРОДНОГО ВИЗНАННЯ РАНЬНОМОДЕРНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ТА СУБ'ЄКТИВАЦІЇ ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО НИЗОВОГО

У статті досліджується роль Кримського ханату в процесі улеґітимнення спершу станових претензій українського козацтва, а згодом і відновленої у формі Гетьманщини Української держави та Війська Запорозького Низового як окремого політичного суб'єкта. З'ясовано, що з кінця XVI ст. у середовищі кримських еліт виникла ідея військового союзу з козацтвом, а з 1620-х рр. вони перейшли до практик визнання суспільних вимог Війська Запорозького. Показано, що саме Крим змусив Варшаву започаткувати процес визнання Гетьманщини.

Ключові слова: Військо Запорозьке, Кримський ханат, військово-політичний союз, міжнародні відносини, геополітична рівновага, татарська протекція.

Багатогранні стосунки українських козаків з кримськими татарами не обмежувалися жорсткою конфронтацією, яка повсякчас супроводжувала співіснування українського світу з мусульманськими сусідами на Степовому Кордоні Європи. Затяте суперництво за широкий степовий простір аж до Чорного та Азовського морів було пересипане позаконфронтаційними стосунками, які виникали між сусідами у різних сферах і призводили до активної міжетнічної економічної, військової та політичної взаємодії. При цьому чинники віри та крові ніяке «бусурманство» сусідів, ніяке усвідомлення козаками себе захисниками «Святого Хреста» не абсолютизували турка, татарина, ногайця як «ворога» й не були перешкодою для взаємодії на різних рівнях¹.

Ключовим проявом здатності українських козаків і кримських татар до взаємовигідного співробітництва стало залучення еліт Кримського ханату до визнання спершу станових, а потім і державницьких претензій українського козацтва, заангажування Бахчисарая до процесу міжнародного улеґітимнення відновленої під козацьким прапором у формі Гетьманщини Української держави, а згодом і суб'єктивізації Війська Запорозького Низового у XVIII ст.

Дорогу до цього вистелив перехід в останні десятиліття XVI – першій половині XVII ст. козацько-татарських стосунків на рівень оформлення військових союзів. У 1585 р. козацький старший Ян Оришловський звернувся до кримського хана з пропозицією, щоб той «з ними, козаками, помирився і давав їм своє жалування», а вони в свою чергу, готові йти куди він (хан) накаже «опріч короля польського»². Тобто козаки давали ясно зрозуміти, що готові поширити на мусульманських сусідів принцип найму на службу на засадах тимчасового умовного підданства, на той час уже апробований у стосунках з московським царем та молдовськими господарями.

На зламі XVI-XVII ст. ідея використати українських козаків як допоміжну військову силу з'являється в середовищі кримських еліт, до чого, очевидно, спровокувала бурхлива суб'єктивізація козацтва в міжнародних взаєминах. Це проявилось у зростанні його військового потенціалу, активних втручаннях у молдовські справи, зрештою в тій увазі, яку сконцентрували на собі козаки в 1580-1590-ті рр. серед застрільників антитурецької коаліції та військовій службі 1594-1595 рр. мультянському воєводі Михаєві Хороброму, семиградському князеві Зигмунту Баторію, архікнязеві Максиміліанові. Наприкінці лютого 1597 р. козацький старший Бартош Проснідич писав королю, що хан Казимірей пригласив на Запоріжжя «через свого слугу листа, писаного власною рукою, жадаючи аби ми, з'єднавшись з ним, разом турка воювали й обіцяючи нам усіляку платню»³. Найцікавіше, що козаків прагнули використати у внутрішньополітичних змаганнях та у протистоянні з Туреччиною. Тобто вже принаймні наприкінці XVI ст. кримські еліти були готові задіювати його навіть у такій чутливій справі як стосунки зі своїм сюзереном. І це попри надзвичайно вороже ставлення Порту до українських козаків! А відтак Військо Запорізьке рахувало не тільки за спільноту, яка ментально здатна до служб «невірним», а й за поважну військову потугу, підтримка якої вартувала погіршення відносин з султаном. Водночас, звертаючись до козаків, Крим неминуче підвищував їхню самооцінку, додавав легітимності становим козацьким претензіям.

У 1614 р. в Україні ходили чутки, що царевич Шагін-Гірей після поразки від хана Джанібек-Гірея перебрався на українську територію до Білої Церкви і що біля нього перебувало «багато людей кримських і ногайських, і черкаси гірські втікачі, і черкаси запорізькі». При цьому король нібито після переговорів з посланцем від Шагін-Гірея «дає їм корм, а хоче з ним посилати від себе запорізьких черкас воювати кримські удуси і турецького міста і під Жанбек-Гіреєм царем кримського юрта шукати»⁴.

У 1624 р. нарешті було оформлено і на папері, і на ділі перший військово-політичний союз Війська Запорозького з Кримом, який став прологом до майбутнього військового співробітництва. Водночас саме тоді стартував процес переведення козацько-татарських стосунків у площину визнання кримськими елітами Війська Запорозького вже окремим політичним суб'єктом, до чого активно підштовхувала Бахчисарай козацька старшина. Кримський ханат вона розглядала як одну з ланок взятої на озброєння стратегії зміцнення власної позиції у змаганнях за соціальний статус у Речі Посполитій за допомогою нагромадження прикладів визнання своїх станових претензій іноземними володарями. Не випадково, починаючи з 1590-х рр., усі прохання європейських правителів про військову підтримку з боку козаків супроводжувалися відповідними знаками. Сусідні правителі, байдужі до станових проблем Речі Посполитої, натомість зацікавлені в козацькому війську, особливо не переймалися проблемою станової чистоти козацтва та відповідності його претензій

стереотипним уявленням про організацію суспільства і влади. Суто військовий інтерес підштовхував до визнання «людьми лицарськими» козацтва в цілому, бо козакування князів та шляхти підводило легітимну підкладку. Тому іноземні володарі послідовно оперують стосовно козаків поняттями «лицарство запорозьке», «ваші милості» та ін., даючи козакам карти в руки.

У 1593 р. папа Климент VIII прямо називає козаків «людьми війни», а до козацького гетьмана звертається «любий сину, шляхетний лицарю»⁵. У 1595 р. молдовський господар Стефан пише до козаків як до «ваших милостей»⁶, фактично прирівнюючи у такий спосіб до шляхти усіх козаків. Аналогічно вчинив молдовський господар Аарон, звернувшись до козаків Каспара Підвисоцького «зацні шляхетні пане гетьмане і лицерство запорозьке панове і приятелі нам милі»⁷. «Шляхетні й вільні лицарі, мужі хоробрі, володарі Дніпра та Чорного моря, а найголовніше – палкі захисники релігії християнської грецької і стародавньої» – писав до козаків у листі від 1632 р. посланець від шведського короля Якуб Руссель⁸.

На цьому таі немає нічого дивного, що в 1620-х рр. упав і кримський багціон. Кримські еліти розпочали «піднімати» козаків по суспільній драбині, що співпало із загальним зростанням їхнього значення в Україні та Речі Посполитій, з появою претензій на своє місце серед «народу руського» та на захист інтересів «народу руського». Кримська верхівка засвідчувала перед козаками, що вона однозначно зараховує їх до «людей війни», натякаючи, що визнає право козацтва належати до еліти. Калга Шагін-Гірей у листі до козаків від 26 серпня 1626 р. називає Військо Запорізьке «колом лицарським», а початковий протокол документа має дуже промовистий вигляд: «Його милості пану гетьману та їх милостям панам осавулам, панам полковникам, отаманові, старшим і меншим»⁹. У подібному стилі трактує козаків і затятий конкурент Шагін-Гірея хан Джанібек-Гірей, який пише у 1627 р. лист до «вашої гетьманської милості і Війська Запорізького»¹⁰.

Саме на такому ґрунті кримські еліти шукали в середовищі українських козаків військової допомоги. Очевидно, розуміли, що без визнання козацьких суспільних претензій в українському соціумі годі розраховувати на прихильність козаків до пропозицій найнятися до себе на службу. Можливо, козаки безпосередньо підштовхували Бахчисарай до відповідних реверансів.

Обставини укладення першого письмового козацько-кримського договору про військово-політичний союз віддзеркалюють прагнення козаків не просто досягти угоди, а й, скориставшись сприятливою ситуацією, вичавити з Шагін-Гірея далекосяжні ідеологічні поступки. Козацька верхівка вимагала від калги визнання Війська Запорізького за окремий територіально-політичний суб'єкт. Це добре видно після зіставлення кінцевого тексту договору з початковою позицією Шагін-Гірея.

Калга мав намір обмежитися зобов'язанням не здійснювати «жодних вторгнень в державу найяснішого короля Зигмунта», надавати Польщі на її заклик військовою допомогою проти неприя-

телів, мати з Військом Запорозьким «сусідська приязнь», «мир, спокій, згоду». Впадає в око, що калга, домовляючись з козаками, уводить у поле договору третій суб'єкт – Варшаву і при цьому більшість зобов'язань бере якраз супроти неї, а не супроти козацтва¹¹. Однак козацька старшина виявила далекоглядність і запропонувала суттєво ревізувати проект на свою користь. Козацькі вимоги, про які довідався посланець польського короля до Бахчисараю Кшиштоф Краушевський, торкалися проблеми суб'єктів договору та конкретизації пункту про приязнь. Козаки вимагали, аби «було долучено до цієї присяги, щоб з усіма Ордами підлеглими вам, були постійно приятелями приятелів наших статечно; при Війську Запорізькому стали, коли нам буде потреба». Крім того, запорожці ставили питання про негайну виплату їм тих упоминок, які Крим отримав від Польщі¹².

Очевидно, козаки виявили неабияку настирливість, якщо досягли бажаного. У договорі відсутня будь-яка згадка про Варшаву. Шагін-Гірей бере зобов'язання безпосередньо перед Військом Запорізьким, а не перед зверхником козаків – Польщею. Ті у свою чергу брали на себе аналогічний комплекс зобов'язань супроти Криму¹³. Це свідчить про те, що козацька еліта вже мислила не тільки категоріями особистості козацького стану, як було раніше, а й фактично усвідомлює Військо Запорозьке самодостатньою політичною одиницею в рамках Речі Посполитої. І частина кримських еліт погоджується з цим. Подальші події засвідчили не випадковість ситуації 1624 р.

У 1628-1629 рр. Варшава не пустила чергове козацько-татарське зближення на самоплин й доклаа зусиль для того, щоб унеможливити повторення небезпечного для неї прецеденту, коли Військо Запорізьке визнавалося Кримом самостійним політичним суб'єктом. Королівські посланці на Запоріжжі домоглися, що в обох випадках хан та калга погодилися не брати з Речі Посполитої упоминки і склали присягу на вірність у формі, яка, за слушним спостереженням Б. Барановського, означала «входження під протекторат Речі Посполитої»¹⁴. Однак козаки залишалися окремим суб'єктом угод. Магмет- і Шагін-Гіреї присягали на вірність королю і Речі Посполитій у козацькому колі, складали окрему присягу Війську Запорізькому, беручи перед ними прямі зобов'язання.

У таких координатах витримані й ті подальші стосунки козаків з Кримом, які виникали на ґрунті спроб центральної влади ханату заручитися підтримкою Війська Запорізького. Навчений невтішними наслідками для себе конкурент Шагін-Гірея Джанібек-Гірей, ставши ханом, прагнув у 1627 р. заручитися підтримкою козаків і був готовий до укладення угоди, взорованої на попередню¹⁵. Битим шляхом ішов і його наступник Інает-Гірей, коли в 1636-1637 рр. намагався використати козаків проти ногайського мурзи Кантеміра¹⁶.

З таким досвідом українські козаки й кримські татари підійшли до переломного періоду східноєвропейської історії, який стартував з початком української Національно-визвольної війни.

Апробовані підходи розчистили дорогу до подальших військово-політичних контактів та угод. Військово-політичний союз, укладений у 1648 р., постав не на порожньому місці. Так само, позиція, яку зайняв Іслам-Гірей наступного року під Зборовом, мала свою генетичну попередницю в 1624 р.

Попри те, що хан не дав Б. Хмельницькому остаточно добити суперника, саме кримський правитель доклав вирішальних зусиль для того, щоб започаткувати довгий і тернистий процес улегітимнення Гетьманщини. Більше того, Іслам-Гірей змусив розпочати це з найбільшого противника відновлення Української держави – Варшаву. Вийшло так, що ніхто інший, як Річ Посполита, першою зробила крок до визнання Гетьманщини. Під час переговорів з польськими посланцями кримський хан вимагав визнати гетьмана та територіальний вимір його влади. Як гірко писав король Ян Казимир, хан «претензії козаків при своїх в'язав»¹⁷ і цим зашахував польську сторону, військове становище якої було катастрофічне. Саме наполегливість Іслам-Гірея змусила короля піти на далекосяжні поступки. І хоча у Зборівському договорі не містилося прямого твердження про територіальність компетенції Б. Хмельницького, але вона випливала із тканини угоди, читалася між рядків, за замовчанням. Ніхто з сучасників у цьому не сумнівався, а поведінка гетьмана і старшини після Зорова, а особливо зведення нанівець впливу київського воєводи Адама Киселя, виразно демонструвала, що козаки трактували угоду на свою користь. Історіографія, у т.ч. і польська, також однозначна на цей рахунок. Зборівська угода не тільки по факту змінила статус гетьмана, окресливши землі, на які поширювалася його влада, а й однозначно підвищила статус Чигирини в очах сусідніх володарів, полегшивши пошук серед них слабкої ланки, в інтереси якої вписувалося б оформлення договірних стосунків з Гетьманщиною.

Звісно, кримський хан переймався винятково інтересами Бахчисарая. Цікаво, однак, що на цьому етапі вони співпали з планами Б. Хмельницького. Якщо раніше кримську еліту влаштувала двочленна система – Річ Посполита та Московія, – що дозволяло грати на протиріччях сторін і підтримувати сприятливу для ханату рівновагу в регіоні, то тепер було визнано за необхідне трансформувати цю систему в тричленну, додавши Гетьманщину. А, отже, Бахчисарай зважився підтримати набагато складнішу конфігурацію військово-політичного тла, яка ускладнювала стратегії досягнення потрібного балансу сил. Відтак, мусили з'явитися чинники, які підштовхували до таких дій. Крім того, ризики підтримки державницьких устремлінь козацької старшини мали оцінюватися як менші порівняно з цими чинниками.

Усе це спонукує по-новому подивитися на спостереження Г. Літвіна¹⁸, який звернув увагу на те, що стрімкий розвиток магнатської колонізації в 1630-1640-ві рр. смертельно загрожував існуванню не тільки українського козацтва. Неухильне скорочення території нічийного степу радикально змінювало розклад сил у регіоні. Мало того, що звужувалися можливості для сезонного ко-

чування ногайців, без чого ті просто не могли обійтися, а й руйнувалися самі засади функціонування Кримського ханату, створювалися умови для його знищення християнськими сусідами. Єдиний притомний вихід полягав у підтримці козаків у їхньому протистоянні з колонізаційною машиною. Звідси, на позір легка згода Іслам-Гірея на військовий союз, а потім і на те, щоб підставити плече новому політичному організму – Гетьманщині. Поява Гетьманщини створювала так потрібний буфер, забиваючи осиковий кілок у магнатську колонізацію. Попередні ж прецеденти потрактування Кримом Війська Запорозького як окремого політичного суб'єкта у складі Речі Посполитої творило сприятливе підґрунтя для відповідних кроків. Іслам-Гірей міг опиратися на певну традицію, а Б. Хмельницький мав у своєму арсеналі вагомі аргументи для кримського хана.

При цьому добре видно, що у плани Бахчисарая не входило повне унезалежнення Гетьманщини від Речі Посполитої. Очевидно, прораховувалися віддалені ризики надмірного зміцнення відновленої Української держави, яке могло вилізти боком, оскільки на порядку денному постало б питання загроз уже від козацької колонізації. Відтак, в інтересах Криму слід було законсервувати Гетьманщину в проміжному стані, не даючи остаточно відштовхнутися від річпосполитського берега й перетворитися на повноцінну самодостатню державу. У такий спосіб мала бути сконструйована нова геополітична рівновага в регіоні. Відтак, немає нічого дивного в заявах Іслам-Гірея, що гетьман багато на себе бере. Хан нагадував Б. Хмельницькому про його походження та нижчість гетьмана перед особою короля¹⁹. Подібні ж стратегії сповідуватиме Кримський ханат аж до краху Правобережної Гетьманщини. Це добре ілюструє поведінка Іслам-Гірея під час битви під Берестечком (1651), особливості допомоги Бахчисарая І. Виговському в роки російсько-української війни 1658-1659 рр., специфіка втручання Криму в змагання за булаву на Правобережжі в 1660-1670-ті рр., покликана не допустити надмірного посилення жодного з претендентів на гетьманство та мати залежного від себе володаря булави. І лише нова конфігурація, створена падінням Правобережної Гетьманщини, ослабленням Речі Посполитої та посиленням позицій Московії змусила розпочати перегляд підходів.

Під кінець XVII ст. у Криму виникла концепція необхідності мати сильну й самодостатню Гетьманщину, об яку ламалися б московські зуби. Про появу таких поглядів виразно сигналізує зміст договору Петра Іваненка з Кримом. Як відомо, угода передбачала унезалежнення Гетьманщини від Московії та об'єднання під однією булавою Лівобережжя, Правобережжя й частини Слобожанщини. Крим перетворювався на союзника задля звільнення українських земель з-під московської та польської зверхності й утворення «Князівства Київського, Чернігівського і всього Війська Запорізького і народу Малоросійського». Державна мала включати й Охтирський та Сумський слобідські полки.

Харківський полк належало переселити на Правобережжя, щоб звільнити татарам шлях на Московію²⁰. У такий непозбавлений логіки спосіб передбачалося вирішити одвічну проблему татарських набігів: для татар вони були життєво необхідні, для України – неприйнятні. Кримський ханат та Українська держава зобов'язувалися навзаєм надавати оборонну військову допомогу, усі проблеми вирішувати мирним шляхом, спільно використовувати угіддя Нижнього Дніпра та вільно торгувати.

Утім, така концепція не стала головною в політичних стратегіях кримських еліт. Ставлення Бахчисарая до проблеми української державності залишалося амбівалентним, що в кінцевому рахунку зашкодило і Україні, і Кримському ханатові. Та попри все у XVIII ст. Криму волею долі довелося долучитися до суб'єктивації Війська Запорозького Низового. Початок цьому поклали обставини переходу запорожців на чолі з кошовим отаманом Костем Гордієнком під зверхність турецького султана після Полтави 1709 р.

За Прутським (1711) та Константинопольським (1712) договорами Московія була витіснена не тільки з Правобережної України, а й із правобережного Запорожжя²¹. А вже Андріанопольський трактат (1713) і московсько-турецьке розмежування 1714 р. зафіксували втрату Московією й лівобережної частини – від верхів'їв Орелі і Самари до Дону на сході й Азовського моря на півдні²². Відтак, майже всі землі, які контролювало Військо Запорозьке Низове, опинилися під турецькою опікою. Накладаючись на зречення запорожцями московської протекції, це фактично створювало важливий для них прецедент виходу разом з територією, визнання її властиво запорозькою. Для запорожців виникали легітимні підстави вважати їх своїми, а Військо Запорозьке Низове набувало ознак самодостатнього політичного організму.

Запорозькі козаки ясно усвідомлювали невіддільність Війська Запорозького Низового від території, неодноразово заявляли, що вона «за нами піде». Вони залишали за собою право вибирати зверхника й не вважали підданство московському цареві вічним, а Запорожжя – частиною царської отчини. Як заявляли запорозькі посланці Іван Орловський та Омелян Черевик в 1756 р. французькому консулу в Криму Пейсонелю, «ця земля вільна і незалежна, адже російський двір не зайняв цієї території ні за правом завоювання, ні за правом придбання, а тому не має жодного права поширювати на них свій суверенітет, що самі вони не піддані, а тільки союзники цієї потуги, і що вони не зобов'язані терпіти ярмо, яке Росія прагне їм накинути»²³.

Через цей чинник вже не зможе переступити Московія, коли в 1734 р. знову прийматиме їх під свою руку. Залишиться він для неї постійним більмом на оці. Недарма аж до остаточної ліквідації Січі в 1775 р. вона постійно боїтяметься переходу козаків під кримську чи турецьку протекцію разом з територією Вольностей Війська Запорозького Низового. Натомість як перехід з територією розглядали мусульманські сусіди можливе повернення козаків.

Немало спричинився Крим і до кристалізації устрою Війська Запорозького Низового, а також до поширення козацького сліду в Північному Причорномор'ї та Криму, а отже й до збільшення етнічної української території. Згідно з угодами, укладеними П. Орликом з Туреччиною та Кримом у 1711-1712 рр., Військо Запорозьке Низове як структура, підвладна гетьманові, перебувало під зверхністю Криму й Туреччини, зберігало свою цілісність, внутрішнє самоврядування, свободу віри, зобов'язувалося виставляти козацьке військо на потреби султана й хана. На практиці ж хан ставав безпосереднім опікуном козаків.

Запорожці дуже швидко освоїлися й невдовзі почали розливатися по навколишній території, вкорінюючись в Очаківському степу, гирлі Дністра, проникаючи на Кубань, пониззя Дунаю та до Криму. Промисли на Кальміусі, Азовському морі, поблизу Азова були звичним ділом і так надокучили азовцям, що ті почали хапати запорожців в неволю, боронячи власний пріоритет на промисли в цьому регіоні. На території Кримського півострова козаки заклали свої поселення в околицях Бахчисарая, Гезльова, Кафи, а на Дунаї осідали в Киїлі та Рені. Після 1709 р. запорозьке населення вже ніколи не зникало з Криму та зі смуги між пониззями Дністра й Дніпра, що стало точкою опори для проникнення сюди нових допливів із Запорожжя, а під запорозькою парасолькою – з інших українських земель.

У 1734 р. під царську зверхність воляли повернутися фактично лише січовики й ті козаки, які групувалися навколо Січі. Значна частина, якщо не більшість запорожців-«гніздюків», воляли залишитися на старих, обжитих місцях. Упродовж 1730-1760-х рр. у Причорномор'я також не припинявся потік утікачів із Правобережжя, Гетьманщини, Слобожанщини, Запорожжя. Ставши опертям для подальших допливів до Криму й особливо до Північного Причорномор'я запорожців та втікачів, які «шукали козацтва», осередки запорожців по той бік Кордону надійно вкорінювали український слід на південь від Вольностей. Кримський хан писав про запорожців, які на підконтрольних йому теренах «будинки собі побудували й торгівлю і під претекстом будівель, там поселившись живуть, а по трактату їх звідти належить вислати»²⁴. У 1755 р. Київський віце-губернатор І. Костюрін мусив видати спеціальний ордер із забороною селитися на татарському боці, а загін сотника Василя Зарудного, споряджений гетьманом К. Розумовським, зніс там 30 запорозьких зимівників²⁵.

Що цікаво, у самому Криму рахунок козаків, слід гадати, пішов на сотні, якщо хан навіть поставив над ними старшим, втікача із Запорожжя Андрія Щербину. На таку ж думку наштовхує і план переселити запорожців з Криму до Буджаку і створити там Січ як вагомий подразник і для Запорожжя, і для Петербурга. Політичний підтекст існування запорозької структури в Криму, ясна річ, не давав спокою Московії. Її послы в Стамбулі в 1746-1747 та в 1752 рр. безрезультатно наполягали на виселенні козаків з Криму до Запорожжя²⁶.

На Дністрі та в Молдові станом на 1755 р. перебувало не менш як 400 козаків. Частина з них поповнювали перебіжчики з Вольностей. А в 1760 рр. в пониззі Бугу налічувалося 500 душ, які, ставши куренями, займалися здобичництвом у Правобережній Україні, Причорномор'ї, Новій Сербії²⁷.

Сезонні промисловики в пониззі Дністра, Дніпра, обабіч Дніпровсько-Бузького лиману, ватаги тих, хто з «кримських часів» волів залишитися тут, нові переселенці з України перетворили узгоджену між Московією й Туреччиною лінію кордону на суто паперову. До всього на території Кримського ханату з'явилися ще й зимівники тих запорожців, які не поривали з Кошем. У гирлі Дніпра існувала навіть Прогноїнська паланка. А щільність зимівників по кримський бік кордону не набагато поступалася північним теренам Вольностей²⁸. Дійшло до того, що в 1747 р. запорожці збудували на кримському боці міст через р. Білозерку й мали намір збирати тут мито з купців. З перемінним успіхом суперечки з Кримом за це вигідне місце точилися до 1765 р.²⁹. Вже в середині 1750-х рр. запорожці настільки міцно вкорінилися в Причорномор'ї, що змінили уявлення ногайців про турецько-московський кордон: фактичну межу ті відсовували майже на 100 км. далі на південний захід від демаркаційної лінії³⁰.

Успішне використання запорожцями можливостей для розширення ареалу своєї присутності на території Кримського ханату в Північному Причорномор'ї фіналізувало вплив кримського чинника на просторове та політичне представлення українського світу. Хвилеві співпадіння інтересів козацтва та Криму дозволило козакам скористатися з цього спершу для улегітимнення своїх соціальних претензій, а згодом і для визнання Гетьманщин та Війська Запорозького Низового.

Примітки:

1. Брехуненко В. Козаки на Степовому Кордоні Європи. Типологія козацьких спільнот XVI – середина XVII ст. / В. Брехуненко. – К., 2011.
2. Грушевський М.С. Історія України-Руси / М.С. Грушевський. – К., 1995. – Т. VII. – С. 169.
3. AGAD. – Extranea IX Polen. – № 59. – Vol. 89.
4. Документи російських архівів з історії України. – Львів, 1998. – Т. 1: Документи з історії запорозького козацтва 1613-1620 рр. – Львів, 1998. – С. 68.
5. Винар Л. Козацька Україна / Л. Винар. – К.; Львів; Острог; Нью-Йорк; Париж, 2003. – С. 265-266.
6. AGAD. – Archiwum Zamoyskich. – № 3028. – S. 16.
7. AGAD. – Archiwum Zamoyskich. – № 3028. – S. 19.
8. Крип'якевич І. Козаччина в політичних комбінаціях... – С. 107.
9. Biblioteka PAN w Kórniku. – № 341 (Biblioteka Narodowa. – Oddział mikrofilmów. – Mf. 2629). – S. 214.
10. AGAD. – АКВ. – К. №1 – S. 1.
11. Брехуненко В.А. «Я бусурмани, але своєї присяги дотримуюсь: про стереотипи взаємсприйняття українських козаків і татар у середині 1620-х рр. / В.А. Брехуненко // Terra Cossacorum: студії з давньої і нової історії України : науковий збірник на пошану доктора історичних наук, професора Валерія Степанкова. – К., 2007. – С. 89.

12. AGAD. – Extranea IX Polen 70. – Vol. 124.
13. Грушевський М. С. Історія України-Руси... – Т. VII. – С. 517.
14. Baranowski B. Polska a Tatarszczyzna w latach 1624-1629 / B. Baranowski. – Łódź, 1948. – S. 92.
15. AGAD. – Archiwum Korony Warszawskiej. – Oddział kozacki – № 42 / 1.
16. Грушевський М. С. Історія України-Руси / М. С. Грушевський. – К., 1995. – Т. VIII. – С. 228-229, 235, 239.
17. Kubala L. Obłężenie Zbaraża / L. Kubala // Szkice historyczne. – Warszawa, 1901. – S.154.
18. Litwin X. Posadami wielkich miast Ukrainę ozdobił. Rozwój pogranicznych majątków hetmana koronnego Stanisława Koniecpolskiego / X. Litwin // Od Kijowa do Rzymu. Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej ze Stolicą Apostolską i Ukrainę Białystok, 2012. – S. 217.
19. Kubala L. Obłężenie Zbaraża... – S. 154.
20. Оглоблин О. Договір Петра Іваненка (Петрика) з Кримом 1692 року / О. Оглоблин // Ювілейний збірник ВУАН на пошану акад. Д.І. Багалия. – К., 1927. – С. 741-744.
21. Полное собрание законов Российской империи. – СПб, 1830. – Т. 4: 1700-1712. – С.714-716, 824-829.
22. Полное собрание законов Российской империи. – СПб, 1830. – Т. 5: 1713-1719.. – С. 41.
23. Дмитришин І. «Спільна справа», або Мазепинці на французькій службі: невідомі Мирович і Нахимовський / І. Дмитришин // Пилип Орлик: життя, політика, тексти. – К., 2011. – С. 200.
24. Андриевский А.А. Дела, касающиеся запорожцев с 1715-1774 гг. / А.А. Андриевский // Записки Императорского Одесского общества истории и древностей. – Одесса, 1886. – Т. XIV.. – С. 207, 344, 354.
25. Архів Коша Нової Запорізької Січі. Опис справ. 1713-1776. – К., 1994. – С. 33.
26. Мільчев В. Нариси з історії запорозького козацтва XVIII ст. / В. Мільчев. – Запоріжжя, 2009. – С. 27-32.
27. Там само. – С. 33-40.
28. Олійник О. Запорозький зимівник часів Нової Січі (1734-1775) / О. Олійник. – Запоріжжя, 2005. – С. 119-120.
29. Тищенко М. Нариси з історії торгівлі лівобережної України з Кримом у XVIII ст. / Тищенко М. – Біла Церква, 2002. – С. 96-97.
30. Мільчев В. Нариси з історії запорозького козацтва... – С. 33-39.

Viktor Brekhunenko

**CRIMEAN KHANAT AND A PROBLEM OF INTERNATIONAL
LEGITIMIZATION OF EARLYMODERN UKRAINIAN STATE AND
SUBJECTIVATION OF LOWER ZAPOROZHIAN HOST**

The article researches the role of the Crimean Khanate in the process of the legitimization at first the demands of the Cossacks and the Hetmanate as renewed the Ukrainian State later. In was argued that from the end of the 16th century the Crimean elites created the idea of the military alliances with the Zaporozhian Host and from the 1620 they began to recognize the social Cossack's demands. The process of the international recognition of the Hetmanate was started by The Crimean Khanate.

Key words: *Army Zaporozhian Downstream, Crimean khanat, military-political union, international relations, geopolitical equilibration, Tatar patronage.*

Виктор Брехуненко

**КРЫМСКИЙ ХАНАТ И ПРОБЛЕМА МЕЖДУНАРОДНОГО ПРИЗНАНИЯ
РАННЕМОДЕРНОГО УКРАИНСКОГО ГОСУДАРСТВА
И СУБЪЕКТИВИЗАЦИИ ВОЙСКА ЗАПОРОЖСКОГО НИЗОВОГО**

В статье исследуется роль Крымского ханства в процессе легитимации сначала сословных претензий украинского казачества, а затем и реанимированного в форме Гетманщины Украинского государства и Войска Запорожского Низового как отдельного политического субъекта. Доказано, что конца XV ст. в среде крымских элит возникла идея военных союзов с казачеством, а с 1620-х гг. они перешли к признанию общественных требований воска Запорожского. Показано, что Крым стоял у истоков международного признания Гетманщины.

Ключевые слова: Войско Запорожское, Крымский ханат, военно-политический союз, международные отношения, геополитическое равновесие, татарская протекция.

Отримано: 22.10.2015.

УДК 94:327.8(477.75:477)«1648/1676»

Валерій Степанков
(Кам'янець-Подільський)

**«СВІТЛО» Й «ТІНІ» УКРАЇНСЬКО-КРИМСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ
ВІДНОСИН У РОКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ XVII ст.
(1648-1676)**

Автор статті розробив власну періодизацію відносин між Гетьманщиною та Кримським ханством у період Національно-Визвольної революції середини XVII ст. На основі ключових військово-політичних подій, що визначали зовнішньополітичну ситуацію у Центрально-Східній Європі, виокремлено 9 етапів українсько-кримських відносин. В залежності від обставин, вони набували характеру союзницьких або ж ворожих.

Ключові слова: Україна, Кримське ханство, військовий союз, зовнішня політика, періодизація, протекція.

Проблема політичних взаємовідносин України та Кримського ханства у ранньомодерну добу належить до найменш вивчених, оскільки несправедливо залишалася на маргінесі сфери наукових інтересів істориків. Наскільки мені відомо (якщо не помиляюся) відсутні монографічні дослідження з тих чи інших її аспектів. Внаслідок чого продовжуємо користуватися знаннями, чимало з яких потребують у значній мірі не лише корекції, але й істотного перегляду. Зрозуміло також, що існує велике коло питань нез'ясованих зовсім. Сумніваюся і в тому, що в багатьох ВНЗ на історичних факультетах читаються спецкурси з історії Кримського ханства. Все це в кінцевому рахунку й призвело до того, що ми значно краще знаємо середньовічну й новомодерну історію росіян чи поляків, ніж кримськотатарського народу. В сиду чого проведення у стінах Кам'янець-Подільського національ-